

Το βλέμμα και το κοίτασμα – Η ιστορική εκλειπτική της ουράνιας παρατήρησης

Κωνσταντίνος Ηροδότου

Περίληψη

Μια περιδιάβαση σε ό,τι θα ονομάζαμε ιστορία της αστρονομίας δε μπορεί παρά να είναι αποσπασματική και ελλιπής. Με την επιλογή χαρακτηριστικών κειμένων-πηγών από διαφορετικά σημεία του χρονικού άξονα η εισήγηση αποπειράται να διακρίνει τις ψηφίδες που συνέθεσαν το γνωστικό πεδίο της αστρονομίας, εξετάζοντας το κατά πόσον μπορούμε να διακρίνουμε το βλέμμα του παρατηρητή από το «κοίτασμα» του «cogito» που σωρεύει ο χρόνος. Ψηλαφώντας την τροχιά του οφθαλμού με τον τρόπο της «αρχαιολογίας», κατά τον όρο του Foucault, η ερωτητική διανοίγει το «αυτονόητο» και μεταθέτει το αιτούμενο από το χρυσό αστερισμό στο απώτερο ή το εγγύτερο βλέμμα.

Όχι μόνον ο εντοπισμός της τομής αλλά και η ίδια η τομή στον ιστορικό χρόνο, όπως παρατηρεί ο Lyotard, λειτουργούν ως a priori της νεότερης σκέψης. Η αρχαιολογική μέθοδος που εισάγει ο Foucault δίνοντας έμφαση στην ασυνέχεια και στην καταστροφή του μεθοδολογικού χάρτη λειτουργεί ως πρόκληση. Τη χορταριασμένη γραμμή μιας ιστορικής εκδρομής στις φυσικές επιστήμες, στο Δυτικό κόσμο, από την Αναγέννηση μέχρι τον 20ο αι. φιλοδοξεί να ακολουθήσει η γραφή τούτη, με την προϋπόθεση ότι η εκδρομή θα νοείται ως «ζαριά» και η ιστορία ως «χαραμάδα», με την έννοια που ο Deleuze δίνει στους όρους.

Η αστρονομία «όντως έπαιζε πρωταρχικό ρόλο στις αρχαϊκές αυτοκρατορίες», όπως αναλύει ο Βέλτσος, και κατά κάποιο τρόπο κεντροθετούσε το κράτος. Πράγματι, η ενασχόληση με τη φύση και η σκέψη εν γένει δεν ήλθε ως μετεωρόλιθος τον 16ο αι. Όμως ο ορίζοντας αυτός θα μείνει κατ' ανάγκην έξω από την εδώ προβληματική μας· διαφορετικά θα θυσιάζαμε στο βωμό μιας αιθέριας εξελικτικής ολότητας την έννοια της «φυσικής ιστορίας». Υπάρχει κι ένα άλλο βιαστικό προ-απαιτούμενο που ελλοχεύει όταν γίνεται λόγος για τις φυσικές επιστήμες. Είναι η χρήση ενός ιδιαιζόντως αποκρουστικού λεξιλογίου, που ταυτίζει τη φυσική ή του-

λάχιστον τη γένεσή της με το μηχανικισμό, τη λογική του κλειστού συστήματος και τα μετρήσιμα μεγέθη, αντιδιαστέλλοντας σε αυτά την ύπαρξη μιας νεφελώδους ανθρωπιστικής παιδείας, η οποία στεντορεία τη φωνή διασαφηνίζει: «ο άνθρωπος δεν είναι μηχανή». Μια τέτοια σκιαμαχία θα μπορούσε να παγιώσει στα γρανάζια της οποιαδήποτε αγαθή πρόθεση για το κινήγι της θεματικής μας.

Ο Michel Foucault μας αποδεσμεύει από τους παραδεδομένους τρόπους σκέψης και διανοίγει στο ερώτημα περί των πηγών ένα “als ob” μεταξύ του λεγομένου και του ορατού. Ο χωρισμός μεταξύ του ορατού, της καταγραφής και της φαντασίας δεν αποκρυσταλλώνεται πριν τον 17ο αι. Τότε τα σημεία γίνονται τρόποι της παράστασης και εγκαταλείπουν τον κόσμο των πραγμάτων μέσα στον οποίο κατοικούσαν.

Στο έργο “La description d’ un signe et miracle qui a este veu au ciel, le 5e jour de decembre dernier, en la ville d’ Alttorff, au país de Vuitemberg, en Alemaigne”, που εκδίδεται στο Παρίσι το 1578, ερμηνεύεται και περιγράφεται ένα «θαύμα» στη βάση της παραδεδομένης «ιστορικής» γνώσης, με αναφορές στη Βίβλο καθώς και στους ρωμαϊκούς χρόνους. Χαρακτηριστικό για τη γλώσσα που ερμηνεύει ένα φυσικό - όπως θα λέγαμε σήμερα - φαινόμενο είναι το μη διακριτό μεταξύ του μεταφορικού και του κυριολεκτικού λόγου, μεταξύ μετωνυμίας και «πραγματικότητας». Αρχικά ο ήλιος περιγράφεται να έχει τυλιχθεί σε «ένα χρώμα πιο κόκκινο και από το αίμα» και δύο σελίδες ύστερα διαβάζουμε ότι ο ήλιος και ο ουρανός «καλύφθηκαν από αίμα». Τα σημεία αποτελούν «μέρος των πραγμάτων», ο κόσμος προβάλλει ως ακατάσχετη διαδοχή μυστικών μηνυμάτων, ο άνθρωπος προσδένεται με τη σκιά του στο χόμα, στον ήλιο, στη λέξη του Θεού. Δεν είναι τυχαίο ότι η τελευταία λέξη του βιβλίου είναι «Αμήν».

Η μετάβαση από την οντολογική εκδοχή των σημείων στην παράσταση είναι μια επισήμανση με κεφαλαιώδη σημασία. Από το γόρδιο δεσμό που έδενε τα σημεία και το πέραν των σημείων παρατηρούμε τη μετάβαση στην παραστατική λειτουργία του λόγου, δηλαδή σε έναν πίνακα ταξινομητικό. Μια γραμματική κρύβεται πίσω από το ορατό. Έτσι, ο Claude Perrault αναφερόμενος στις πρώτες μέρες του βρέφους περιγράφει την εξοικείωση με τις λειτουργίες (artifices et usages) των μυών, της φωνής, της τροφής και παρατηρεί ότι αυτές οι έγνοιες λησμονιούνται, όπως οι κανόνες της Γραμματικής, όταν πια έχουμε μάθει, μέσω αυτών, τη γλώσσα.

Η φυσική ιστορία γεννάται μαζί με τη δυνατότητα «να ιδωθεί εκείνο που θα μπορούσε να λεχθεί». Η προσεκτική παρατήρηση σε ένα περιορισμένο τμήμα του ορατού οδηγεί σε μία γνώση που ταξινομεί, που ανιχνεύει σχέσεις από το μέρος στο όλον, υπό την αίρεση ότι το όλο και το άλλο ταυτίζονται. Γι’ αυτό και ο Racine θα γράψει: “Animé d’ un regard, je puis tout entreprendre” («Μ’ ένα βλέμμα εμψυχωμένος, όλα μπορώ να τ’ αναλάβω»). Ενδεικτικός είναι και ο λόγος του Charles Rouy, ο οποίος θέτει ως στόχο της εργασίας του, «την απογύμνωση της επιστημονικής θεωρίας και την έκθεσή της σε δράση, μέσα σε μια γλώσσα κατανοητή από όλους, τη γλώσσα των ματιών».

Στη νεοτερικότητα ο λόγος πτυχώνεται στον εαυτό του. Ο ταξινομητικός πίνακας ραγίζει. Η κρυμμένη προφάνεια, η εργώδης αντιστοίχιση και η εμμένεια της διακλάδωσης υποχωρούν. «Στη Γη, βλέπουμε, σκεφτόμαστε, κατανοούμε, ή νομίζουμε ότι κατανοούμε. Στην πραγματικότητα, υπάρχει μεγαλύτερη αυταπάτη από αυτό; Το καλύτερο είναι πως κάνουμε κριτική μεταξύ μας και επομένως αλληλοκρινόμαστε. Στην πραγματικότητα γελοιοποιούμε. Αυτό κι αν είναι παιδαριώδες!», σημειώνει ο Félix Laméché από το Αστρονομικό Παρατηρητήριο της Κέρκυρας, το 1925. Προχωρώντας ένα βήμα πιο πέρα αυτός ο χαρτογράφος της σελήνης αντιστρέφει τη φορά του τηλεσκοπίου, πλήττοντας το αυτόνομο της αναφορικότητας: «Η Γη, η οποία φαντάζει τόσο μεγάλη στα μάτια μας, είναι αόρατη από τον Κρόνο». Η υπονομευτική λειτουργία της γλώσσας που αναδιπλώνεται στον εαυτό της, θυμίζει το ποίημα του Baudelaire “Any where out of the world”, όπου η ψυχή του ποιητή εγκαταλείπει τη *negatio* για να εκραγεί φωνάζοντας : «Δεν έχει σημασία που! Δεν έχει σημασία που! Φτάνει να 'ναι έξω από αυτόν τον κόσμο!»

Βιαστική η σκιαγράφιση του μονοπατιού αδικεί τις άλλες φωνές, αφού ένα διανοητικό σύμπαν δεν μπορεί ποτέ να είναι ερμητικά κλειστό ή άπαξ ερμηνεύσιμο. Άλλα μονοπάτια που δεν είδαμε, κρυφές ρωγμές και μυστικά πηγάδια που δεν ονομάσαμε, μένει να εξερευνηθούν. Μόνο που, σύμφωνα με τον Αντώνη Λιάκο, «ο λόγος περί ιστορίας δεν είναι εξωτερικός ως προς την ιστορία, αν δούμε την ιστορία ως επικοινωνιακή διαδικασία». Η φωνή γυρίζει απ' το πηγάδι. Με ένα *lapsus linguae* το κοίτασμα επιστρέφει ως κοίταγμα.

Γράφει η Κική Δημουλά:
 «Αλλήθωρη ανταπόκριση θα πεις.
 Μα τι απ' όσα αγαπήσαμε μας κοίταζε ευθέως;»

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Charles Baudelaire (2003), *Le Spleen de Paris*, p. 207, *Le livre de poche*
- Gilles Deleuze (1986), *Foucault*, p. 93, *Les éditions de minuit*
- Κική Δημουλά (20023), *Ήχος απομακρύνσεων*, σ. 38, *Ίκαρος*
- Michel Foucault (1966), *Les mots et les choses*, p. 141 & p. 142, *Gallimard*
- Felix Lamech, *Το νεφέλωμα Μ.42 του Ωρίωνα*, μτφ. Α. Κοσμά, σ. 22, *Τυπογραφείο Χ.Γ. Βλάχος, Κέρκυρα*
- Αντώνης Λιάκος (1999), *Δοκίμιο για μια ποιητική της ιστορίας, Τα Ιστορικά Historica*, τόμος 16ος, τεύχος 31, σ.290
- Jean- Francois Lyotard (2004), *Να ξαναγράψουμε την νεοτερικότητα*, Στο

Γιώργος Βέλτσος (Επιμ.), *Η Διαμάχη, κείμενα για την νεοτερικότητα*, σ. 206-7, Πλέθρον

- *Claude Perrault (1680), Essais de physique, ou Recueil de plusieurs traités touchant les choses naturelles, tome 2, p. 296, J.-B Coignard*
- *Racine (2003), Andromaque, p. 62, vers 329, Larousse*
- *Charles Roy, Uranorama familier: offrant aux yeux et à l'esprit tout ce que l'astronomie physique et géographique renferme le plus curieux, p. 7, Paris*
- *Γιώργος Βέλτσος (1979), Κοινωνιολογία των θεσμών II, οικογένεια και φαντασιακές σχέσεις (από τις γενεαλογικές-γραμματικές στις κρατικές οργανώσεις), σ. 202-203, Παπαζήση*